

הרב יהוסף יעבץ

ירושלים

ספרים חדשים – "קובץ תשובות" ח"ה

עם פרסום הכרך החמישי, מסדרת 'קובץ תשובות', ניתנה הרשות לברך ברכת הנהנין, ולסדר שבחיו של חיבור.

שבחיו של חיבור בדוקא, שכן ידוע הדבר שלפעמים אין החיבור מגלה על מחברו, מכיון שסגולת הכתיבה היא שונה מאדם לאדם, יש שמשקע בחיבורו תמצית הוייתו וענינו, ויש שאין החיבור אלא כמו צהר קטן, ומשקף חלק קטן מאד מהתורה והמדרגה של מחברו. וכפי שמקובל בידינו לגבי הגר"א, שמדרגתו בתורה ובהשגת ה' היתה גבוהה לאין ערוך ממה שאפשר לראות בחיבוריו.

כך לגבי הגרי"ש אלישיב זצ"ל, אשר עינינו ראו גדולתו ועוצם יקר תפארת תורתו, בינינו התהלך האיש אשר חסון הוא כאלונים, ובעינינו ראינו הרגליים הממהרות לעשות רצון קונם, ואת קולו שמענו מתוך האש, אין הספר הזה, או כתביו בכלל, ממצים את גדלותו. והכתוב, אשר לא זכה להיות מתלמידיו, ולא חזינא ליה אלא מאחוריה ומדרא בתרייתא, לא יתיימר לדבר על האדם ועל תורתו, אלא אך ורק על ה'קובץ תשובות חלק חמישי', כסקירה על ספר חדש בבית המדרש.

* * *

אין בכרך שלפנינו ריבוי של 'תשובות' חדשות, והוא מרובה בליקוטים קצרים, וחלקם מכתבים שנכתבו לפני שנים רבות,¹ הדבר ידוע שהגרי"ש מיעט בכתיבה. היו מן הגאונים המפורסמים שמיעטו לכתוב, מפני שלא היה להם כשרון הסדר והכתיבה, אבל אצל הגרי"ש הוא להיפך, אף שמיעט לכתוב, לשונו לשון לימודים, ופסקי הדין שלו מנוסחים באופן הבולט בכשרון הכתיבה הסדר והניסוח.² והאמת כנראה להיפך, רוב הכותבים נצרכים לכתובתם, כדי לסדר לעצמם, ולמען לא יישכחו הדברים. אבל אצל הגרי"ש היו כל הדברים ברורים ומסודרים על לשונו בלי שום צורך בכתיבה.

כשרונו המבהיל ויגיעתו הבלתי נתפסת, מן המפורסמות הם, ובכל אופן מספק לנו הספר החדש דוגמא נוספת, כיצד היה כר"מ דמקיים ביה עפעפיך יישירו נגדך. בתשו'

1 באו בו גם מדרשות הבר מצוה שכתב לצאצאיו (א, ב, קמח), והרבה מלוקט מפסקי דין. כמה וכמה סימנים חוזרים על תוכן שכבר נדפס בחלקים קודמים (ראה למשל סי' ה, לד, מז). למעשה בהרבה ואולי ברוב המקומות שבא איזה חרוש עקרוני בהלכה, מצויין עליו שכבר נכתב בחלקים קודמים.

2 יוצא דופן הוא המאמר שבסי' כג, שלשונו לשון מקוטעת ובלתי מהוקצעת, וכנראה הוא מצעירותו ממש, כנראה מהתוכן.

קצט, למחבר ספר, הגרי"ש כותב שבדעתו היה לכתוב הערות על ספרו, אבל נתפנה לזה רק עכשיו, כשהוא שובת בעיר אחרת למנוחה, ואין הספר איתו, וגם אין טור ושו"ע איתו, אבל נפנה לרשום הערות. וראה זה פלא: הגרי"ש מצטט את כל מהלך התשובה מהספר, מציין את הסימן בספר, מצטט (בלי שו"ע) את הש"ך בסי' פב ס"ק טו,³ את נתיבות המשפט בסי' מו ס"ק כג, ואת הבית מאיר סי' סח, וכן מעיר מדברי הרמב"ן בתוך הדברים וכו' ועוד מקורות שונים. מה שמחזיר אותנו לספירה של הגאונים המפורסמים מהדורות הקודמים.

התופעה הזו, של המכתבים למחברי ספרים ששלחו אליו, נמצאת הרבה בקובץ תשובות, וגם בחלק החדש, (סימנים: כ, לט, קב, קז, קמו, קמז, קעב, קפד, קצט, רטו), הגרי"ש מפלפל בתורתם של מחברים שונים, גם כשאין הדבר למעשה, בעוד על כל שאר התשובות הוא כותב שאינו יכול להאריך מחמת הטירדא. ויש בזה כדי לשקף מעט מהישרות וההגינות של הגאון זצוק"ל, שחש כמחוייב להחזיר תורה לתלמיד חכם שיגע לחבר ספר ולשלוח אליו (וכן מציין שצירף דמי הספר).⁴ וכמדומה שהטירדא המוזכרת שוב ושוב, גם שנים רבות לפני שהוטל עליו עול הצבור, היא אימת המלכות, ששים המלכות אשר ציווהו לעמוד לפניו תמיד בעמוד אש לילה ובעמוד ענן יומם.

כמה וכמה שאלות הן מהגר"ק (ראה: ד, ז, קג, קד, קסג, קסד, קסה, קעה-קעז, ר), ובהן רואים כיצד היווה אבן פינה שממנו שואלים דבר גדול כשצריכים הכרעה, ודבר קטן, עקב שממנו לא נעלם דבר, (ראה בסי' ד', שהגר"ק מביא דברי מהרש"ם בשם מהר"ם מינץ, ומשיב לו הגרי"ש דאין זה מהר"ם מינץ בן דורו של תרוה"ד אלא מחבר אחרון. ובסי' כז, בתשובתו להסטייפלר שתמה על הגר"א בציון המקור לשו"ע, השיבו שכבר הב"י מביא מקור זה, ועל המשך דבריו, השיב שכבר כ' כעין זה במשנה ברורה, ובסי' קסד, השיבו ששאלתו מבוארת בפמ"ג). בכלל הרבה מהמו"מ הוא לבני המשפחה, שחש מחוייב ואחראי להשיבם, ומן המלים היפות שהוסיף הגרי"ש בצדי הדברים שכתב לבני משפחתו, רואים אנו כי עם כל קיצורו בזמן ומיעוט חריגתו מחובותיו, ואף בעניני כתיבה, הרי לבני משפחתו וצאצאיו הוא מלא חיבה וקירבה, וקוצב מזמנו היקר לכתוב עבורם לפי צרכיהם, ויש להחזיק טובה למו"ל שלא גרע את הדברים היפים האלו מן התשובות, גם אם אין בהם נפ"מ להלכה...⁵

3 ואמנם בעיינו בספרים היה מוצא דהאמרי ברוך שם מביא חולקים על הש"ך הנ"ל, וכן בקרב"נ כתובות סי' ט' אות ק' חולק.

4 והמדקדק בסגנון המכתב לרב יביע אומר, בעד ספרו (קז), יראה שגם הסגנון מותאם לסגנונו של המחבר, כאילו כבוד זולתו טבוע הוא בתוך גופו עד שהסגנון ממילא מותאם גם בלי שיתאמץ ע"ז. ובאחד החלקים נדפס תשובה לבעל החלום, שטען במכתבו שבחלומו שאל את הגרי"ש ולא הספיק לקבל תשובה, והגרי"ש טרח להשיב לו "הואיל ואתרחש מילתא"...

5 ועדיין, שמחים הינו לדעת מי הוא השואל בתשו' עט, המתאר ברגש את קשריו עם ר' מאיר אריק ז"ל (כנראה ר' יוסף יהושע אפפצל).

מ"מ, המצב לפיו לא היו מספיק כתבים שניתן לפרסם, הביא לכך שתחת הכותרת 'קובץ תשובות', באו רשימות מסוגים שונים, וביניהן רשימות שנכתבו דרך לימוד, ונראה שאינן תשובות הלכה למעשה, ויש לזהר בדבר, ובפרט בכתבי הגר"ש שדקדק מאד בדבר שהסכים לפרסם למעשה, בין דבר שנשאר כרשימה.

כך למשל בסי' עג באה רשימה ובה חדוש מופלג: ההיתר לעשות רפואה עבור חולי דכל הגוף, הוא דוקא כשהרפואה באה לרפא את החולי, אבל להקל על הכאבים לא! ולפי זה אין שום היתר למשככי כאבים בשבת לחולה, והוא חדוש גדול מאד וצ"ע להחמיר כן למעשה, וכמדומה לא נכתבו הדברים אלא תוך המו"מ בסוגיא ולא למעשה (וראה שם גם שהרשימה לא הושלמה).

וברשימה שבסי' צד כתב "לפ"ז במה שהעלו הפו"ב בד' הר"מ דמד"ת סגי בצוה"פ ועל זה אנו סומכים דבעיירות הגדולות מערבין ע"י צוה"פ, ולפי מה שכתבנו יש לדון בזה ולומר דגם הרמב"ם מודה בזה דאיתא רבים ומבטלי" (עמ' קנא), הרי לפי זה נפלה כל תקנת עירוב בבירא!⁷

ברשימה בסי' עה, נר' שתופס בפשטות כד' הרי"ף דהא דאין פותחין במלחמה ג' ימים קודם שבת הוא משום עונג שבת (שיום ההתחלה מבלבל ומבטל העונג), אבל בזה תלוי גם בפ"י של דין אין מפליגין בספינה ג' ימים קודם שבת,⁸ והרי רוב הראשונים נחלקו על הרי"ף, כמובא ברמב"ן ובעה"מ ור"ן

יש להעיר, שבתאריך התשובה יתכן נפ"מ להלכה, וראה למשל בתשובה סד שמוכא פסק החזו"א בענין פתיחת קופסת שימורים "הרבה בני אדם דעתם על הקופסה להשתמש בה", התשובה משנת תשכ"ז, כמדומה שהיום קשה מאד למצוא מישהו שמשמש שימוש חוזר בקופסת שימורים.

6 כדברי החזו"א ערובין קז ד לסמוך עירובין שלנו על ש"י הר"מ (וכ' דכ"נ ד' תו"י שבת ו: וכ"כ הרע"ב בפיה"מ וכן יל"פ סתימת רי"ף ורא"ש וכ"כ הרע"ב, וכ"ה בהג"א בשם מהרמ"ק).

7 אמנם בלא"ה רוב הראשונים כנר' לא ס"ל כהר"מ (הרמב"ן במלחמות ודו"ה להלכה ובד' רי"ף המובא גם ברא"ש, וכן הרשב"א והר"ן והריטב"א ורבינו פרץ בשם הר"ש ואו"ז. ומה שמביא החזו"א מתו"י אינו מוכרח בדבריהם עי"ש, והרע"ב רק מעתיק מפיה"מ כדרכו, וההג"א בשם מהרמ"ק, הנה בסמ"ק ליתא, ובאו"ז אי' להיפך, ול' ההג"א שם צ"ת), ולא נותר אלא לסמוך על חדוש החזו"א שהבתים שבצדי הרחובות ומול תחילתן וסופן, עושים עומ"ר וגם מבטלים דין רה"ר מהרחובות.

8 כמפורש ברי"ף עצמו, ובוה גם צ"ב דהקובץ תשובות סובר דהדין השנוי עמו שאין מוציאין למלחמת הרשות הוא משום חלול שבת, ותמוה, שבירו' נשנין כאחד, והרי גם במצור בע"כ יש חלול שבת, דאם החיילים הצרים אינם זורקים אבנים, ואינם נלחמים, ואינם עושים שום פעולה למנוע את היוצאים, כל ימות השבת, אין כאן שום מצור. ובאמת כך הבינו הראשונים בד' הרי"ף, שכל הנדון הוא בדברים שאין בהם חלול שבת. ולו"ד היה מיושב ד' הרי"ף, דהני שריין מצד חלול שבת, כיון שהתחילו בחול, וצריכים להמשיך משום פקו"נ, די בזה כדי שלא יהיה עבירה כי התחילו בהיתר, והמניעה היא רק משום עונג שבת, שזה דין חיובי שצריך לדאוג שיהיה לו עונג בשבת. ובאמת ברי"ף שם נר' שאינו רוצה לחלק בסוגי הספינות וכ' שהיה להו לחלק אם מדובר רק בסוג מסויים של נסיעה בספינה, ש"מ דלא מיירי בנסיעת היתר דוקא. אבל לד' הראשונים צ"ל דמצור לא חשיב

ורשב"א ושאר ספ"ק דשבת, וגם המ"ב סי' רמח נוקט בפשטות דלא כהרי"ף. והרשימה הולכת רק לדעת הרי"ף.

ואולי במהדורה חדשה כדאי לסמן באופן מיוחד את התשובות שנשלחו למעשה, לעשות רצונו של צדיק, שהיה מקפיד ע"ז באופן מיוחד. והיותר ראוי הוא לחלק בין 'תשובות' ל'כתבים', כמו שמצאנו בכמה חיבורים (וראה תשו' ישא יוסף ח"א סי' נג, שמצוי בקובץ תשובות דברים שלא הושבו לשואלים אלא רשימות שרשם הגרי"ש לעצמו, ופעמים מחמת כן עלולים לטעות).

מיעוט שיחה

אחת הדרכים שהתורה נקנית בהם הוא "מיעוט שיחה", וכנראה אצל הגרי"ש, לא היתה הכתיבה אלא בגדר ריבוי שיחה, עקב שיטת וצורת לימודו, היו הדברים ברורים לו בלא שום צורך לכתוב. כפי שניתן היה לראות כשהציעו לפניו שאלות, על רובן השיב דברים שהיו ברורים לו מראש, ורק לעתים היה עוצר ומהרהר לרגע קצר. כל התורה כולה היתה סדורה לו בדרכו, החל מביאור שיטת הגמ' ע"פ הראשונים, וכלה בפסיקות האחרונים המפורסמים.

אצל גדולי ישראל אחרים שהלכו בשיטה מאד עצמאית, היה הדבר להיפך, אצלם, היתה הכתיבה עיקר בירור לימודו, ועל ידיה נתבררו להם הדברים, ואילו לאחר זמן היו משיבים לפעמים שקשה להם העיון, ומה שכתוב בספרם הוא להלכה. אבל אצל הגרי"ש הקו היה פחות עצמאי, ויותר בירור הדרך הישרה והאמצעית לפסק הלכה, ולזה, באופן בלתי יאומן, לא היה זקוק לכתובה, החידוש הגדול שלו, היה היכולת להגיע למסקנה בכל סוגיא, באופן מנומק ובהיר, בלי להזדקק לשום הנחות יסוד, חדושים מפולפלים, או שיטה עצמאית שיש לדחוק לפיה את לשונות הקדמונים.

למעשה דמותו של הגרי"ש, מצטיירת לפנינו כהמשך לרבני ירושלים, אלו שנודעו בפקחותם וחריפותם, בעמדם מול כל הקשיים והמאבקים בגוף וברוח. רבני ירושלים המפורסמים, כדוגמת מהרי"ל דיסקין, ר' שמואל סלנט, רי"ח זוננפלד, פקחותם וחריפותם לא תסולא, הצטיינו ביכולתם לברר את כל השאלות באופן חד וברור, במלים ספורות, וללא שום ספק. מצד אחד היתה דרכם שמרנית, ומן הצד השני היה ברור להם שהתורה תלויה בהם, ועליהם להציב פתרון ופסק ברור לכל שאלה.

פקו"נ, ואם הוא במצב של פקו"נ הרי דינו כמלחמה, אבל מצור גרידא הוא דין נפרד שתלוי רק בעונג שבת.

ומ"מ ד' הקו"ת תמוהין בזה, דמתחילה כ' שטעם איסור יציאה למלחמה הוא גם מטעם עצם חילול השבת, ובהמשך תמה על הרי"ף מאי מיתי' ראי' מיריחו שנפלה בשבת, דמלחמת מצוה אפי' בשבת, והרי התחילו קודם ג' ימים לשבת. (ועל שא"ר כנר' ל"ק לי', די"ל דאף שהי' ג' ימים קודם, הרי נקבע מראש שיקיפוה שבעה ימים, ובקובעים להדיא בשבת אין הבדל), וכנר' מבין שדוקא במלחמה צריך להיות ב' הטעמים, ומתוך כך הוצרך להוסיף דוחק, שביום השביעי התאמצו יותר, ושוב נגרע מעונג שבת. וצ"ע עוד בכוונתו זצ"ל.

הגרי"ש, היה מושרש בשוב הישן, שנים רבות לפני העליות החדשות מאירופה, שהוסיפו אליו סגנונות ודרכים מעט שונות,⁹ אין ספק שבכשרונו העצום ובהתמדתו הבלתי נתפסת, יכל להתפתח גם כ'עילוי',¹⁰ אבל מדת הישרות ודרך הבהירות קראו לו, והוא נענה להן, ותחת דגלן עמד ויזקק את תורתו במשך שני דורות של לימוד ללא הפסקה.

ולפעמים, יש לבעל דין שהתחנך בדרך ה"למדנית" להתווכח עם פסיקותיו, כך למשל בסי' קיז, משהו דין עקרב שלרמב"ם מותר להרגו גם כשאינו רץ אחרי אדם, ולשאר פוסקים אסור, שכך יהיה דין המשפט לגבי רוצח מועד שנמלט, ואם נחכה עד הערב יתחמק, שלרמב"ם מותר לחלל שבת ללכדו ולשאר פוסקים לא. ומסברא היה מקום לפקפק, שצידת עקרים וחיות רעות אינה מתפקדם של שופטים ושוטרים, ויש להם קיום ראוי משל עצמם ביערות ובמדבריות, ולכן באינו רץ אחריו לא הותר. אבל רוצח שהורג בני אדם, עלינו מוטל למנעו, בכל דרך שאפשר, גם אם עכשיו אינו רץ לרצוח משהו.

אבל אין תפקידו של הפוסק לאומתו להעלות סברות,¹¹ ואינו יכול לקבוע קולא בלי ראייה, ולכן שפיר היה דרכו כך לקבוע על פי פשטות המקורות.¹² בין כשהדברים

9 סיפר לי אדם, ששמע מבעל המעשה, שראה את הגרי"ש ברחוב העיר, ורגליו חשות ממללות לעשות רצון קונו, ומכיון שרצה לשאלו דבר מה, ניסה להצטרף להליכתו המהירה. שאלתו היתה: "שמעתי שהרב פסק דבר פלוני, והרי הרב מבריסק כתב להיפך". ובשמוע הגרי"ש את המלים "הרב מבריסק כתב להיפך", קפא על עמדו, נתן ידו על מצחו והרהר במשך כמה רגעים, וכשסיים אמר: "לא כתב כך בשום מקום", והמשיך במרוצתו. הלז לא ויתר, החרה אחריו ואמר: "כך כתוב בחידושי הגרי"ז הנדפס מחדש", והגרי"ש תוכ"ד שממשיך בהליכתו אומר: "אה, הגרי"ז", והמשיך... כי כ"כ פשוט היה בעיניו, כאיש ירושלים, ש"הרב מבריסק" הוא מהרי"ל דיסקין, ואף הרגיש מחוייב לפסיקתו, הלכן אין פלא שבמספר רגעים יכל לעבור על כתבי מהריל"ד בעל פה ולבדוק האם נכתב שם כך או לאו!

10 וכך רואים אנו בדרשות לבר מצוה שכתב עבור צאצאיו, שהן ערוכות כמתכונת 'שטיקל תורה' ישיבתי בביאור מחלוקת ראשונים לשיטותיהם (א, ב, ה, וכן בחלקים קודמים), אבל בדרך לימודו לא אימץ הגרי"ש סגנון זה.

11 ויש לעורר על הענין, שלאחרונה מצוי שאברכים העוסקים בהוראה, מפרסמים מאמרים בשאלות הלכתיות שונות, ומחדשים היתרים בניגוד להסכמת פוסקי הדור האחרון, ואמנם לא קיבלנו דבריהם כקבלת התלמוד, אבל יש דברים התלויים בסברא ובתפיסה כללית, ובמה שהסכימו הפוסקים המפורסמים לאיסור: הגר"פ, הגרש"א, הגרי"ש"א, הגרש"ו, המנח"י, אף שאפשר לומר להיפך, שהרי בכל החידושים הטכנולוגיים אין דמיון מוחלט למה שמצאנו בקדמונים, וההכרעה היא בסברא, ובכך שאפשר לומר להיפך, לא נקבע בהכרח הדין, שמן הראוי למסור לפוסקי הדור שתפיסתם ההלכתית כוללת כל התורה כולה והיא זו שהתקבלה, היכן שהסכימו רובם ככולם לדבר, ולא למתחילים בעבודה, הגם שמגבבים הרבה ציטוטים ומקורות, שכיום בקל אפשר לאתרם, וגם משקל כל חיבור וספר צריך לשקול בראיה רחבה יותר. ולצערנו כשמנסים לעורר על הענין נתקלים בתגובה כי זה 'פוליטיקה', מבלי להבין שההלכה לא מוכרעת בגיבובי ציטוטים, ובכך שאפשר להעלות סברא הפוך. 12 רק לענין איסורי דרבנן היה לו להעיר שבדאי מותר כדי לפקח על צרכי רבים (וכפי שביאר גדר

מונעים חידוש, ובין כשהם מביאים חידוש, כך בסי' קנט, פוסק נגד המקו"ח והחזו"א המחייבים מזוזה בצוה"פ של עירוב, מדין שערי מדינות (ופטרו רק לסברא דאין צוה"פ חייב במזוזה, או מדין אינו משתמר), שאין דין שערי מדינה אלא כשהכניסה לעיר דרך השער, ואמנם אין החידוש אלא שמתיר מה שהסכימו אחרונים לאסור,¹³ אבל עצם הדברים מסתברים טובא מפשטות הדברים ומרש"י שהביא שם, ואחרי הצעתו נראים כאין בהם חידוש.

עוד חידוש גדול כותב בסי' רטו, שהדין דאשה שאמרה נטמאתי אינה נאמנת משום עיניה נתנה באחר, לסוברים שרבנן עקרו דין התורה משום מיגדר מילתא, לא חל בלא אמירה דידה לבעל "נטמאתי", אבל כשודעת שנטמאת, נחשבת מכשילה אותו באיסור, עד שתאמר לו. ולכאור' מבחינה למדנית היה מקום לומר כלפי ליא, דהרי ענין התקנה שלא להאמינה, ואטו אם תאמר לבעלה ותבלבלו ותגרום לו שלבו ינקפו ויצא, יתקדם בזה ענין התקנה? ומסתבר להיפך, שיותר רצון חכמים שלא תאמר לו כלל ולא תוכל להשתמש בטענה כזו.

אמנם נראה דהגרי"ש לטעמיה, שסובר כאן ובמקומות אחרים, שמצדה יותר ראוי להשתדל לעשות מה שאפשר לה כדי שלא לחיות עם בעלה האסור עליה, וכל העקירה היתה כלפי הבעל, וכ"נ מהעו"ט שמביא שם, שאם יאמין לה הבעל דבר טוב הוא. וסברי מרנן שכל תקנ"ח היתה שלא תעשה קטטה וגרמא שיחשבו שהם אסורים וממילא יתבקש גט, אבל אם באמת ובתמים הוא מאמין לה, מן הראוי שלא לעקור האיסור.

ומעניין, שחלק נכבד ממלאכתו של הגרי"ש כדיין, היתה בשבתו בבית הדין לערעורים, ובזה אין המטרה להכריע את הדין, אלא להכריע האם הערעור מוצדק, דהיינו האם הפסיקה הראשונה מתקבלת בעיני החכם הסביר, ולכן הגם שאפשר להתווכח אין כאן סיבה לערער, או שיש לקבל הערעור (רוב הערעורים נד' בחלקים קודמים, וגם בחלק זה סימנים קלוז, ריד), ובזה אין כמוהו עמוד האמת לבחון את הדברים מנקודת המבט של התורה כולה. והקורא תשובות אלו צריך להבין את נקודת המוצא שלהן. ולכן גם אם אין הכותב מסכים לעמדת בית הדין, לא בהכרח שידחה אותה, שזכותם של הדיינים לחשוב באופן אחר. ורק מה שנוטה משורת הסבירות בעיני ת"ח, נדחה ומצריך דיון חוזר.

וגם בנסחו תשובות, הנוסח כולו מתוכנן הוא כלפי השואל וההשלכות העלולות להיגזר ממנו, ואף בעל פה ידוע שהיה הנוסח מותאם לשואל, ולפעמים השיב לשני בני אדם באופן שנראה מאד דומה, תשובות אחרות, על סמך זה שכל אחד יבין לפי

הדבר בקוב"ת ח"א סי' ל. וכוונתו בתשובה היא לבאר איזה היתר הוא מבוסס וקבוע, ויותר מזה

יש לשפוט לפי הזמן והמקום, וכמו שנבאר בסמוך.

13 ובאמת יש להוכיח כדבריו מד' האו"ש פ"ו ממזוזה ה"ז.

מה שצריך להבין.¹⁴ ובולט הדבר שהיכן שיתכן חשש טעות, מסכם הגר"ש את השאלה בתחילת התשובה, כדי שלא יוצר מצב בו לא יובן על מה בדיוק השיב, או יתפרשו דבריו בדרך לא מדויקת.

ומענין לראות את תשובתו בסי' קעד, האם יכול להחמיר על עצמו בענין שנוגע למצבו הרפואי, אף שישכך עצמו בזה (השואל סבר שלא לקבל לב להשתלה, במקום שרוב כנענים), ומביא דברי האבנ"ז חו"מ קצג שכ' דמותר שלא לשמוע לרופאים ולהחמיר על עצמו, כי כתב הרמב"ן "מה חלק לרופאים בבית עושי רצון ה'". וכ' ע"ז הגר"ש "הדברים תמוהים", ומביא מתשו' רשב"א תיג: "מי שהשיגו החוליו אינו סומך על הנס שלא לשאול ברופאים - ולא עוד אלא שאסור להיכנס בעניני הסכנות ולבטוח על הנס" (ויש להוסיף שכ"כ יותר בפירוט בתשו' הרשב"א שמג), ומסיק הגר"ש "אין החולה רשאי להחמיר על עצמו".

ולכאורה אם לא היתה כאן אלא מחלוקת הרמב"ן והרשב"א, מהיכי תיתי שלא יוכל החולה לסמוך על הרמב"ן, הגדול בחכמה ובמנין, ועל האבנ"ז הפוסק כמוהו? והאמת, שבכתבו "הדברים תמוהים", לא רצה להיכנס ולפרט, ואולי חשש שהשואל שכנראה היה מופלג בחסידות לא יסמוך על סברתו, ולכן אסר עליו בהחלט להחמיר. אבל הרמב"ן מעולם לא אמר כן, וכך לשונו: "הכלל כי בהיות ישראל שלמים והם רבים, לא יתנהג ענינם בטבע כלל, לא בגופם, ולא בארצם, לא בכללם, ולא ביחיד מהם, כי יברך השם לחמם ומימם, ויסיר מחלה מקרבם, עד שלא יצטרכו לרופא... וכן היו הצדיקים עושים בזמן הנבואה... אבל הדורש השם בנביא לא ידרוש ברופאים. ומה חלק לרופאים בבית עושי רצון השם, אחר שהבטיח וברך את לחמך ואת מימך והסירותי מחלה מקרבך" (ויקרא כו יא). ואין זה נוגע לנו כלל וכלל, אלא רק במי שמשמש בנבואה ורוה"ק, ובהיות ישראל שלמים והם רבים הולכים בדרך ה' עד שמובטח להם "והסירותי מחלה מקרבך".¹⁵

זהירותו בניסוח ניכרת במקום נוסף, בתשו' קצ, במכתב הגרש"ו נאמר: "הננו בזה לגלות... הפריה חוץ גופית... ע"פ התורה יחוס הילדים הנ"ל להוריהם כבנו ובתו לכל

14 פעם שאלתיו שאלה בנושא חמור, ומכיון שלא ידע מדרגת השואל ומצבו המדויק, ולא יכל להתאים את התשובה לשואל, הרהר רגע כמימרא, ומיד יצא כברק חיצו: "איני יכול לעזור לך, מכיון שאיני יודע".

15 ובאמת ד' הרמב"ן מקורם באבן עזרא שמות כג כה "שומר תורה אינו צריך לרופא", ועיקר כוונתו "אינו צריך" מכיון שאינו חולה אינו צריך רופא, עיי"ש. ועי' פיה"מ פסחים ד ט כי החסיד השוטה מואס ברופא, וברבינו בחיי ר"פ שלח: "שלמה המלך יזהיר כל אדם שיעשה כל דבר שיצטרך לעשות ובדרך הטבע כל מה שבכחו ושימסור השאר בידי שמים וכו' מי שיש לו חולה ראוי לתקן לו וכו' ואחר שיעשה כל יכלתו וישתדל בכל כחו ויעשה בדרך הטבע כל הכנותיו אין ראוי לו לבטוח שיגיע אל רצונו רק בשם יתעלה לא בהכנות האלה כי יש אדם שיאבד עם כל ההכנות ויש שינצל בלעדיהם", ובשמות יג "רצון התורה שיעשה אדם בדרך הטבע כל מה שבידו לעשות והשאר יניח בידי שמים".

דבר", ואילו בדברי ההצטרפות של הגרי"ש נאמר: "הנני מצטרף וכו' למחות במי שמוציא לעז על צאצאים אלו אשר כשרים לבא בקהל ה' בלי שום פקפוק".

ואף שבא להצטרף ולמנוע את הלעז, הרי בולט ההבדל שאינו מסכים להגדרה שנחשבים "כבנו ובתו לכל דבר", ובאמת הדבר צ"ע שייחשב כבנו לכל דבר, שלא יתכן יחוס בלי שאביו יקרב אל אמו, וכשמוציאים חומר מהקפאה יולד לאדם בן אחרי מאות שנים, וייחשב כבנו לענין ירושה ויבום וכו', ואין בהלכה אב ואם אלא בדרך החיבור הטבעי, ולא ע"י שתילת קוד גנטי. ולא למדו מדברי הג' סמ"ק אלא לחוש להחמיר שלא לישא אחותו מאביו, מפני התבל והכיעור, אבל לא שיהיה "כבנו ובתו לכל דבר", וכמבואר בט"ז באה"ע א ובח"מ שם שהסתפק בזה ובאחרונים שמסקי לדונו כן לחומרא ולא להקל, אבל לא העלו על דעתם לדון הולד כממזר אם הזרע לא מהבעל.¹⁶ ואולי גם הגרש"ו לא כתב אלא כלפי המלעזים שלא יוציאו לעז, אבל לא בא לקבוע כאן מסמרות בזה.

בסי' קיז דן עוד במי שאינו רוצה ידוע אלא רק פושע שחשוד על שפיכות דמים, שאסור לרדוף אחריו בשבת, וכן לשיטתו זו כתב בסוף הסימן, שאסור לשוטרים להסתובב בכדי להשגיח על הסדר. וגם כאן היה מקום לומר להיפך (וכן כתבו כמה וכמה מחברים), שאסור לשוטרים להרפות משמירה על הסדר ומנוכחותם בכל מקום בעייתי, וחובה עליהם לאפשר פניה אליהם והזעקתם, שאם לא כן, יתרבה הפשע בשבת, וכל החפץ לעשות ככל העולה על רוחו יעשה בשבת, בידעו שאין אמצעי אכיפה, גם לרבות מעשי רצח וכל מיני אלימות, שאין מדינה יכולה להרשות שיתרחשו בשטחה. ובודאי במקומותינו וזמננו, שיש מחבלים המחפשים דרך להרוג אזרחים רבים ככל האפשר, וכל זמן שייקבע שאין מצויים בו שוטרים יגרום להם לנסות לפגוע דוקא בו. וצריכים לדעת לא לתפוס דבריו באופן פשטני, כי הגם שלעתים כתב כן, הכוונה שחכם יוכל לדקדק לפי הענין ולדעת מה מותר ומה אסור, ודבריו באו לשלול ההיתר הגורף.

וראיתי באחד מספרי הרב זילברשטיין, שנשאל באדם שדיבר בזמן הנהיגה בסלולרי וגרם נזק לרכוש שהיה מונח ברשלנות, אלא שאם לא היה מדבר היה יכול להבחין. והשיב הגרי"ש מיניה וביה: "פטור, כי הוא רודף, שהרי דיבר בסלולרי". ואין לך דבר המתאים יותר מזה לישר באדם, לגזור מדעת המומחים שיש סכנה בדבר, שיהיה המדבר רודף.¹⁷ אבל בודאי א"א לגזור מזה הלכה כפשוטו, ומכיון שדיבר בפני ת"ח ידע

16 הערת המערכת: שאלנו א' מחשובי הדיינים ואמר לנו שאין כיום מי מחשובי המורים המורה ובא שאשה שהולידה בדרך של הפריה חוץ גופית צריכה חליצה, ושאלו בנייה יורשים את בעלה, ואף אם היורשים האחרים מוחזקים בכסף. כך שאף שזו הכרעת הרב הכותב קשה מאד להעמיס זאת בכוונת הגריש"א. ואולי בגלל שיש פוסקים קדמונים שנחלקו בדבר לא רצה לכתוב במפורש כנגדם.

17 מתאים הדבר לשיטתו להסתמך על המומחים לדבר, וראה מש"כ בקו"ת ח"א סי' קלד, במי שאמרו לו הרופאים שאם יאכל מצה אפשר שיסתכן, כיון שמשום ספק פק"נ אין לו לאכול, ממילא פטור

שהשומע ישפוט לפי הענין. שהרי לא יעלה על הדעת שכל מי שמדבר בסלולרי ייחשב רודף אחר אדם להרגו, ובודאי משכח"ל לפי הענין שלא יהיה רודף. וכך היא המדה ללמוד את דברי הגרי"ש ותשובותיו.

תבונת הספר ומהחדושים שבו

כאמור, אף שהספר ליקוטי בתר ליקוטי, ניתן להבחין בתכונות המיוחדות של הגאון זצוק"ל, הפסקים באים תמיד מתוך המקורות בראשונים, אבל יחד עם פסיקות גדולי האחרונים, ואינו בא לחדש הלכות באופן עצמאי ומקורי, אלא בצמוד לפסיקות המקובלות, מאד רגיל להביא הכרעות מהרש"ם ולסמוך עליהן (ד, יט, סג, צג, צז, ק, קפו). וכמדומה שידוע הוא שהיה רגיל המהרש"ם על לשונו¹⁸, מפוסקי זמננו מובא כמה וכמה פעמים כבר סמכא, דוקא האגרות משה. ואחרים כמעט ואינם מוזכרים.¹⁹

מהמצוה ולא יצא גם אם התברר אח"כ שלא הסתכן. וגם בעניני כשרות, שמעתי שהרבה שנים היה אוכל משחיטת הבר"ץ, ולא היה נזקק לשחיטה פרטית. ובהרבה מפסיקותיו קובעת מדת הישר והצדק באופן בלתי מתפשר. וראה ח"א סי' קנט, שהמאורסת עם אדם ואינה מספרת לו ענינים שמן הסתם היה חפץ לדעת עליה, אפי' שכבר עשו האירוסין, ולא היה מבטל אם היה יודע, מ"מ עוברת באיסור שקר דאורייתא - במה שלא מספרת. ובח"ד סי' קסח, בהא דכופין אותו עד שתצא נפשו להחזיר הריבית, ולכאורה קשה מדוע מכין וחובלין אותו עד יציאת נשמה, הלא יכולין ליטול הכסף, כתב "דכל זמן שלא פקע הכסף, מבעלותו של בעל הממון ה"ז שלו ואסור לאחר להשתמש". ולו"ד היה אפשר לומר, שאה"נ, ואם יש כסף מזומן שאפשר לקחת, כופין אותו ע"י לקיחת הכסף, והכפיה היא אם אינו רוצה לתת מעות ואין לפניו ממצותיו.

ובח"ב סי' קכ סובר דאדם המשמש אשתו בנדוטה, אם אינו עושה באונס, נחשב עובר על דת וכופין להוציא, אבל אם עושה באונס, כיון שהיא פטורה מעונש דאונס רחמנא פטריה, הרי אינו מכשילה בעבירה על הדת. אלא שכתב דכיון ש"הרי זה גם עינוי וסבל לאשה לחיות חיי אישות בשעת וסתה" שכופין אותו להוציא. הרי דעצם האונס שאונסה אינו מספיק, וגם מה שאונסה לעבור איסור אינו מספיק, רק מה שהוא בשעת וסתה, ומשמע שאם לא היה בזמן הוסת, רק שהיא אסורה שעדיין לא טבלה, לא יודה בזה, וצ"ע.

ובס' דברי יעקב "בתשובות הגרי"ש" עמ' תרב, הביא שקנה עופות כדי לשחטם, ושאל להגרי"ש אם צריך להאכילם לפני שאוכל, והשיב לו שלא יזכה בהם. ולכאורה אינו מובן מה הועיל בזה, והרי מצערם באותה מדה. וכנראה סובר שעופות העומדים לשחיטה בעיקרון לא שייך בהם ענין זה, אלא שא"א לבטל הדין מחמת כוונה לשחוט, ולזה סגי במה שאינו זוכה בהם כממון. תחושת החובה שבכל דבר, ניכרת גם בהכרעתו ח"ג סי' קסח, שאכל חייב בת"ת ככל אדם, אלא שמוגבל לדברים שאינם משמחים, ומש"כ הריטב"א כתובות ו' שפטור מן התורה, הכוונה כשאין לו אפשרות ללמוד בדברים הרעים.

18 בס' ד' מובא "המהרש"ם בס' ארחות חיים", והכוונה להגהות מהרש"ם על ס' ארחות חיים, שפרסמם המחבר, ובס' ק בא יותר מדוייק: "ארחות חיים בשם מהרש"ם".

19 באמת, המעיין בתשובות האגר"מ לעומת תשובות הגרי"ש, ימצא דמיון רב לכאורה, ששניהם משיבים בקיצור ובפסקנות ומבלי לפלפל יותר מדי. אבל המכיר את דרכי לימודם, יראה ששניהם באים מנקודות מוצא שונות מאד. האגר"מ היה ראש ישיבה ומרבה בפלפול, כמו שיראה המעיין ב'דברות

בסי' ג' דן בנוגע לתפילין על יד משותקת, מביא ד' האבנ"ז או"ח א' שלומד מדין יבשה גפה דחשיב מחוסר אבר (קדושין כד), שא"א להניח תפילין על יד שיבשה "והאבנ"ז שם פסק דאם הגיע לכלל יבשות שאם תנאב אינה מוציאה דם חשיב כאינו", ודוחה דבשיטה ל"נ למי ובמהרי"ט קדו' שם כתבו דרך משום דסופה לפול, וגם הראב"ד אפשר לפרש כן, ע"כ רק אם סופו ליפול לא יניח עליה. ולכאורה תמוה, שהרי גם האבנ"ז מסיק כך וכותב "אם הגיע היד לגדר זה. נראה לי דחשובה כאלו אינה משום סופו לחסור". הרי שגם הוא תולה הדבר בסופו לחסור, ואינו מכיר בגדר של "חשיב כאינו".

משה', שלא הניח צדדים וצדי צדדים שלא דן בהם. ודבריו בתשובות הם כמו תמצית של פלפול עצום, אלא שבכשרונו ובהירותו תמצת את הדברים תמיד לתשובות קצרות. ואילו הגרי"ש היה לומד לבד בבית המדרש, ומעיקרא לא הרבה בפלפול ובצדי צדדים. וגם כשמגלה דעתו, הרבה פעמים אין הקורא יכול לדעת כל טעמו. ולדוגמא קטנה, פסיקתו המפורסמת (קו"ת א א, וג קלד) שלניילון יש דין "דבר מן הים", כיון שנעשה מנפט, כמובן שמסביר אפשר להתווכח עם הגדרה זו (ובאמת בהערות לחולין פד. נר' דסמך הדבר גם על הראשונים שם, אלא שאינו ראה מוכרחת, ולכן לא הזכירה בתשובות). אבל יש להניח שדברים כאלו נקבעים לאור לימוד וידיעה של כל הסוגיות במסכת כלים והמסתעף מהן, וגם אם פרט אחד נראה ללומד במקומו לא מוכרח, הרי לת"ח היודע את כל התורה בעיון, כל הדברים משתלבים יחדיו למסכת אחת של תפיסת כל פרטי ההלכות.

ומחמת זה רוב תלמידי החזו"א לא כ"כ סמכו על פסקי הגרי"ש, כי הורגלו בשיטת החזו"א, שאין הדברים נקבעים אלא ע"פ מה שמוכרח מן הראשונים, ואין תופסים אפי' דברי הפוסקים "כל שלא נתגלה לן טעמו" כל' החזו"א. והבדל נוסף ביניהם, שלהחזו"א, אין כח המנהג כנגד המוכרח מן הראשונים, ויש להניח שהוא מנהג דלת העם, ואפי' אם הוכח שהוא ע"פ חכמים, אין זה אלא מתיר לנוהגים כן להמשיך במנהגם, אבל לאחרים יש למנוע בהחלט (כמו למשל בצ' הפוכה). ואילו הגרי"ש, התחשב הרבה יותר במנהג, ולכן כתב בתוקף ח"ב סי' ל' שהשיעור בירושלים הוא השיעור הקטן ואין להקל ע"פ שיעור הגדול (ואמנם בח"ב סי' טו סתם להחמיר כשיעור הגדול), וכן בדין מעמיד דמעמיד בסוכה, אף שברוב הראשונים מפורש כחזו"א, כנראה מחמת המנהג, כתב בתוקף דלא כחזו"א, וגם לגבי קו התאריך נוטה לשיטת הגרי"מ"ט, ולא נתפרש טעמו. ועוד ענין בזה, שתלמידי החזו"א הוחזקו כפוסקים כבר מפטירת החזו"א, והשיבו לכל המקומות והישובים שהיו נסמכים על החזו"א, ואילו פסקי הגרי"ש באו"ח וכדו' לא התפרסמו רק שנים רבות לאחר מכן, ונתפס כדיין לא כפוסק, וכמדומה שהספר הראשון שמביא פסקים מהגרי"ש בה' שבת הוא שלמי יהודה שיצא בשנת תש"מ (או סידור פסח כהלכתו מהרש"ז גרוסמן שיצא באותו הזמן), בהיות הגרי"ש בן שבעים! וגם שמירת שבת כהלכתה אינו מביא כלל פסקים מהגרי"ש, וכן ספרי הגרי"ב זילבר, ושאר ספרים בהל' שבת ואו"ח שהיו מצויים אז. ולכן ראו פסיקתו לכל הישוב כחידוש.

ואילו מחותנו הסטייפלר וחתנו הגר"ח"ק הפנו אליו כנודע שאלות הרבה פעמים (והגר"ח"ק מביא פסקים ממנו בדרך אמונה עשרות פעמים), וכן היה הגר"ח"ק בשאלות חמורות שולח לר' גדליה. ובכלל אין אנו רואים בתורת הגר"ח"ק השפעה גדולה מחמיו הגדול, כי הגר"ח"ק הושפע הרבה יותר מהחזו"א ומדרכו, מאשר משאר גדולי עולם ואף יותר מאביו ומחמיו זצוק"ל. ומעניין גם ההבדל בין הגרי"ש לגר"ח"ק, שהגרי"ש היה נוסע כל יום מימי חוהמ"ס, לירושלים העתיקה, כדי לקיים מצוה דאורייתא של נטילת לולב, ואילו הגר"ח"ק היה מגיע דוקא בלילה, כדי שלא להתחייב, דמי יימר שד' מינים שלנו כשרים בוודאות (וכן אומרים שהיה מקפיד הגרי"ז).

והנה ראשית התשובה מושמטת לפנינו, וייתכן שעיקרה לא כלפי האבנ"ז, אלא כלפי האגרות משה (או"ח א ח-ט) הפוסק שכל יבש חשיב כאינו, ולא משום סופו ליפול (וכ' שדברי מהרי"ט אינם ממנו אלא תלמיד טועה אמרו). ובאמת במציאות קשה לצייר חולי ביד של אדם שיהיה "סופה ליפול", וכל הנדונים באחרונים על יד משותקת או חולה, הוא לכל היותר במצב שצריכים לכרות את היד כדי שלא יתפשט נמק, אבל אין דרכם של איברי בני אדם ליפול. וכמדומה שגם האבנ"ז שכתב "סופו ליפול" הוא אגב גרר דדוגמאות דיבש בלולב שהביא, והכוונה יבש כ"כ עד שאין בחיבורו חיות. וכן בשבחה"ל (א ח) כתב: "דאם יבשה לגמרי ודאי דומה להאי דקידושין כד: דיבשה גפה דהו"ל מחוסר אבר כמאן דליתא, וכן מבואר בשאלה כעין זו בתשובות אבני נזר סימן א' במי שנשתתק ידו השמאלית אם חייב בתפילין, ופסק הגאון בעל אבני נזר דחייב כיון דלא יבשה לגמרי", הרי אינו תלוי אלא ביבשות לגמרי, וכן מייחס לאבנ"ז. ואמנם עיקר הסברא בזה תמוה, שאפילו אם היד יבשה, סו"ס היא קיימת והיא חלק מהגוף, ובק"ו מדין אבר המדולדל חולין קכט:; וא"א ללמוד מדיני ירקות וכדו' שאם יבש נחשב שעתיד להיגרר וכדו', וכל שיש בגופו יד יכול להניח עליה תפילין, וכדעת האמרי יושר שם.

בסי' ח' מביא דברי המו"ק שבמקום שהולכים בגילוי זרוע אין לה דין מקומות המכוסין, ומדגיש את המלים בגילוי זרוע, למרות שאינו כותב במפורש אם יש לסמוך על דברי היעב"ץ האלו, ואולי ההדגשה באה כנגד דברי החזו"א במכתב שבכה"ג בטלה דעתם.

התייחסות אחרת מעניינת לחזו"א מובאת בהוספת המו"ל לסי' צו (מתוך דברי הגרי"ש, בס' סולם מוצב, בנוגע לענין המדובר שם): "בודאי אין להורות כנגד החזו"א, אולם אם יתקינו שלא בדרך הוראה, ובקול דממה דקה, מותר, כי אין למרן החזו"א קפידא ע"ז".

בנושא שכירות לצורך עירוב, נכתב בסי' צט: "לגבי בית השגרירים יש לדון שאין צורך לשכור רשותם ע"פ הרמ"א שפב דישראל שהשכיר או שהשאל ביתו לנכרי אינו אוסר עליו דלא השכיר או השאל לו ביתו כדי שיאסר עליו, אלא שזה יועיל לגבי אלה שרכשו הבתים אחרי קום המדינה", ומסיק שלא לסמוך על זה, כיון שנחלקו אחרונים על הרמ"א.

ולכאורה הדימוי מעיקרא צ"ע, דד' הרמ"א הוא בישראל המודה בעירוב, וחידיש שאפי' אם לא התנה להדיא מסתמא לא היה דעתו לקלקל לעצמו, ואיך אפשר ללמוד מזה לישראל שאינו מודה בעירוב המוכר בית? ומן החילוק שתלה בקום המדינה, משמע שסובר שאפי' אם איש פרטי מוכר את הבית לשגרירות מסויימת, הכל על דעת המדינה, והמדינה אינה רוצה באיסור. דאל"כ גם כשרכשו הבתים לפני קום המדינה ה"נ. וגם החילוק בזמן רכישת הבית אינו מובן, שהרי לפני קום המדינה לא היו לה שגרירויות, וגם היו שגרירים שרכשו קרקע ובנו בעצמם הבית, ובמוכר קרקע בודאי לא מסתבר שיאמר הרמ"א שגם על זה שייך לקבוע ששייר זכות שאם ייבנה בית לא

יאסור. וכן מש"כ בסוף שיש לברר אם יש זכות למשטרה להיכנס לבתי השגרירים ובתי הכמרים, הנה ידוע שאין שום רשות להיכנס לשגרירויות זרות לא למשטרה ואף לא לצבא, ואין למדינה כלל שום רשות בהן. ולפי זה בעיר שיש שגרירות לא יועיל העירוב. (ואולי מועיל לשכור מהממשלה אותה מייצגת השגרירות).

הגרי"ש, על פי דרכו, מחדש בין לקולא בין לחומרא, לחומרא למשל:

בנוגע לשירי קודש עם אחיותיו, כותב "איני יודע טעם להתיר" (סי' ט'), ולכאורה אינו מובן טעם החומרא שהרי אין אדם מהרהר באחותו, (וכן מחמיר גם בשבה"ל י כו. ובמנח"ש ג טו כ' דנוהגין להתיר בזמירות שבת).

בסי' לה פוסק לגבי הדלקת נרות לבחורי ישיבה, להדליק בברכה בחדר אוכל, ובחדר השינה בלי ברכה, (ובשבה"ל ג' פג' להדליק רק במקום האוכל).

בסי' קה פוסק שבט"ב שחל במוצ"ש יחליף נעליים כבר בבה"ש, ואינו מתייחס כלל לד' הרמ"א בזה שעמדו עליהם אחרונים, וכבר בשלמת חיים א פו כ' לחלוץ רק בצאה"כ, ועי' בשבה"ל ז עז להחליף רק באמירת ברכו.

בסי' סד, בנוגע לעירוי בשבת לכוס רטובה, פוסק שאם אין בה טופח ע"מ להטפוח מותר. ואולי הוא רק שיעור מלמטה, אבל אינו עיקר הדין, דאם היה נחשב מלאכה (כדרך שבבב"ח אסור אפילו טיפה אחת לבשל מדין ח"ש), הרי אין שיעור לכמות המים המתבשלת, וגם באינו טופח עמ"ל בכל מקום, הרי אם נלקט הרטיבות שבכל הכוס לטיפה אחת תהיה טופח עמ"ל, ואם אינו נחשב מלאכה משום שאינו חשוב בעיני בני"א, ה"ה גם ביש בו טעמ"ל (ושמעתי שמנהג הזקנים בליטא היה להפוך הכלי ששופכים לתוכו, ולמלא רותחין),

בסי' סח פוסק שאסור לאכול אשכולית בכפית כי עי"ז נסחט, ולכאורה הוא חדוש גדול, כי עדיין נסחט לתוך אוכל, ומאכפ"ל שהאוכל הוא האשכולית עצמה, וגם כוונתו לאכילה. (וכ"כ בכלכלת שבת מלאכת דש, ובקצוה"ש קכו יד, ובמנח"י ד צט, ובקנין תורה ו יח להתיר).

בסי' לז כ' שעיוורת מדליקה נר שבת משום שמועיל לה בעקיפין שלאחרים המסייעים אותה יש אור, ואם היא לבד בבית לא, ומ"מ תדליק בלא ברכה שהרי ע"פ הסוד כ' הכה"ח שאפי' יש אור לבנה ידליק וכו',²⁰ אבל לכאור' גם הסוד הוא שיהיה לו אור ע"י נר דייקא, ולא כשאין רואה כלל.

לקולא, למשל:

בסי' קצד כותב כפתרון ליחוד "אם לכל חדר יש יציאה לחוץ וביניהם דלת, עליה לסגור את הדלת, ואין צריכה לנעלו, ואז דינם כשני בתים נפרדים",

ואזיל לטעמיה בח"א סי' פב' בתשובתו למו"ז הגר"פ גילרנטר שמתיר בזה, וסומך שם על הביני"א קכו, אלא שהביני"א אינו מיקל בדאורייתא כגון בנדה וצ"ע, (וכן הגרי"ח"ז בשלמת חיים צב לא התיר אלא בנעילה, וקאי על ד' המ"ב הנ"ל שעוסק בהם הקו"ת בח"א שם), ואולי היא הוראה רק לאותו מקרה שלא היתה מצייתת לדין ובפתרון כל דהוא היה צריך להסתפק בזה.

בסי' צו נשאל בעירוב בעיר אילת למתוח חוט מהר להר שיהיה כדין צוה"פ, וכותב "אם השאלה היא שלאחר שהתל עולה ל"ט נמצא עמק אשר שם יש צורך בתיקון צוה"פ, ומותחים את החוט על התל הגבוה י"ט, פשוט דאריך למיעבד הכי דמאכפ"ל אם מצד השני הוא תל המתלקט". וכ' בהמשך דאף שהמג"א פוסל כותל מבוי לשמש כקנה, הרי החת"ס ח"ו סי' לד מבאר דרך באמצע המבוי אין להניח החוט על כתלי המבוי. (ובסוה"ד פוסלו משום פתחי שימאי). ועיקר הדימוי מתמיה ומחודש טובא, והחת"ס לא כתב אלא שבתחילת הכותל הרי הוא כמו עמוד שמונח עליו החוט, ולא אכפת לו שממשיך ככותל בתוך המבוי, כי באותו מקום הוא עמוד. אבל וכי ס"ד שהר גבוה יכול להיחשב כקנה של צוה"פ? וגם אין בעולם הר שהוא נראה כמו קנה וכמו מחיצה, ואפילו אם אינו מדין מתלקט, ששיפועו גדול, עדיין אין לו צורת קנה, ואין צד שיהיה צוה"פ, ואין אנו צריכים לדין פתחי שימאי. וצע"ג.²¹

בסי' לג פשיטא ליה שפלטה שמבשלים עליה, אם שם עליה נייר כסף נעשית גרופה ע"ז,²² ואמנם החזו"א או"ח לז ט סובר דאפי' ע"י פח לא נעשית גרופה, ובשם הגרשז"א כתבו (שש"כ א הע' נד) שמנהג ירושלים היה להקל בזה וכן מקילים בשבחה"ל א צא ואג"מ א צג, אבל ע"י נייר כסף, שהוא דרך בני אדם, ואינו ממעט בחום כלל, לא שמענו?

בסי' סט פוסק ששטיפת פירות שלא בתוך כלי מותרת ולא נאמר בורר אלא בשריה, כל' הגמ' "אין שורין כרשינין", ובשבחה"ל א נב נר' שאינו מחלק בזה.

המעין יפה בדרכו של הגרי"ש, יראה שהוא מהלך בדרך הסלולה באין נטות ימין ושמאל, אין דרכו כדרך העילויים שמפליגים בסברות ובראיות, עד שנעשית שיטתם שיטת יחיד, אלא כל הדברים הם ברורים וכיוצאים מן המקורות להדיא. ובאמת כשמתבוננים על תורתם של העילויים הגדולים, חזי' שקשה להוציא הלכה מדבריהם,

21 יש גם סתירה בין תשו' זו (משנת תשכ"ז) בה סותם הגרי"ש בנוגע לצוה"פ: "עמודים העומדים באמצע לא מקלקלין", ואילו בסי' פח (משנת תשמ"ה) מביא ד' הגר"א וראיתו מגמ' להחמיר בזה ושכ"כ אה"ע והגר"ז. וכן מורין בזמננו להחמיר בזה, וכן הורה הגר"י פוןז שליט"א (שצריכים לבדוק כל יום ששי בבוקר אם פועלי הזבל לא הניחו את הפחים הגדולים 'צפרדע' מתחת החוטים, מכיון שכל בוקר מגביהים אותם ומניחים שוב).

22 ושם: "גם מה שמחזין להאש דין כירה יש לו ואין זה מקרי (סמוך) "נגד האש" כלל וזה פשוט", והמשפט אינו מובן, ואצ"ל "ואין זה מקרי שלא כנגד האש".

כי בכל סברא מתרבים הספיקות והאפשרויות, והדרך לפשוט את הספק היא ע"י גיבוש שיטה שנצמדת לאיזו דרך.

ולכן יש שנראה כאילו מחדש חדוש גדול, ובאמת הוא מכלל דרכו הפשוטה, ויש להיפך, שנראה שלא שם לב שניתן לתרץ, כי ג"ז מכלל הליכה בדרך הפשוטה והקבועה, בלא לחדש.

כך למשל חזי' שני צדדים למטבע, בנדון איך שמרו האבות שבת, את"ל שהיה להם דין בן נח שאסור לו לשבות. והרבה מחברים האריכו בפולסים, והגרי"ש מעיקרא לא קשיא ליה, וכותב בסי' ל באופן פשוט, דהאסור הוא כשמחדש דת, אבל כאן הוא כמקבל התורה, ולא כמחדש דת, ופשוט שהוא האמת. ומן הצד השני, בנושא זה כותב בסי' נט בביאור סוג' דשבת ל: שחששו ממוקצה בפטירת דוד המלך, כ' דמסתמא בית דוד קיימו כל התורה כמו האבות שקיים אברהם אפי' ערובי תבשילין. ולכא' נר' מחודש שכל בית דוד וגם עבדיהם היו שומרים כל התקנות העתידות, וכי היו בדרגת אברהם אבינו (וגם לגבי אברהם להרבה מפרשים אינו כפשוטו ממש וכדברי הרשב"א והגאונים בזה, וגם הגרי"ש בהערות ליומא כח: הביא ד' הראשונים שלא דוקא ערובי תבשילין אלא הכוונה לבב"ח). ויותר מסתבר שמת נחשב כמוקצה כבר בזמניהם, שענין טלטול מת וסחיבתו נחשב כמלאכה וכעובדין דחול, ותקנת נחמיה היתה כללית יותר. וכן מוכח בפסחים מז: דאיכא אמוראי דסברו למימר מוקצה דאוריתא, וכי לא ידעו שהוא תקנת נחמיה, וע"כ הכוונה לסוג מסויים של מוקצה שענינו סחיבת חפצי חול כמו עצי הסקה.²³ אבל רהיטת ד' חז"ל הוא שמוקצה בכלל היה דבר פשוט, ולכן נוקט שמוקצה היה פשוט להם לאסור, ותל"מ.

וכך העובר על שיעורי הגרי"ש למסכתות הש"ס, מצד אחד לפעמים לא ימצא חדושים גדולים, ואין השיעורים הולכים בגדולות ונפלאות, ומן הצד השני ברור שלא היה טורח הגרי"ש, החס על זמנו כחס על הנר, למסור שיעור בסגנון של 'שיעור בעלי בתים' מבלי שום סיבה.²⁴ ויש בהם בשיעורים מן הראיה הרחבה של גדול בתורה,

²³ וחזי' כבר בנביאים שהתנהגות באופן של יום חול נחשבה לחילול גמור של השבת, כבעמוס על הפותחים חנויות בשבת, ובנחמיה על מוכרי הדגים, וכן ציווה ר"ג את ר' יהושע לבא ביה"כ"פ במקלו ובתרמילו, והרי אין זה אלא מדרבנן.

²⁴ ידוע שהיה מכין את השיעור גם בגמ' הוצ' שוטנשטיין, ויש בזה ממדת הזהירות והפשטות של גאון עולם, שלפני שמוסר תורתו, מוודא מ"מ אולי יש איזה נושא שאינו זוכר, וצויינה איזו דעה או מסקנה שיש צורך להביא בשיעור (וכן ראה דברי יעקב שם עמ' תרמו, שכשנשאל שאלה בעניני אנדרוגינוס, ביקש שיביאו לו אנציקלופדיה תלמודית ערך אנדרוגינוס). ובאמת יש לדעת שגם בספרי ה'הערות', שהם סיכום השיעורים, יש חלקים - בפרט אלו הנוגעים להלכה - שבהם מובהרות דעות הראשונים ובאות מסקנות מה הדעה העיקרית, ויש חלקים שהם פחות בעיון, מהם דברים שכבר מבוארים בספרים ונכתבו בתורת "נראה", משום שהרב לא טרח לפרש בשיעור מקורו (בכלל מן הראוי יותר לציין מקורות של ספרים, ובודאי הספרים המובאים בלי ציון מדויק). ויש שבאו רק לעורר המעיין, ולדוגמא אחת קטנה, על האמור "כיצד מרקדין לפני הכלה? ב"ש אומרים כלה כמות

שמייחס חשיבות לביאור ובהירות השיטות יותר מאשר להברקות ולסברות מחודשות. המטרה היא שהשיעור יעביר את התמונה המצטיירת ללומד הראשונים בעיון ובקי בפוסקים, מה תורף הסוגיא, ומה ההלכה, לפעמים עד לפרטים הקטנים ביותר. כך הוא במסכת ברכות, וכך גם ביבמות. כל התורה כולה כמנח בכיסתא.

בסך הכל מלאכת העריכה והפרסום של הדברים היותר מפורטים שאמר הגרי"ש, יועילו מאד להבין כוונתו, שבפסיקה בעל פה בלי נימוק הרבה פעמים א"א לדעת גדר הפסיקה ומה הדין במקרה אחר דומה, או בכלל אם הפסיקה הותאמה רק לשואל. ומן הראוי למעט בפרסומי פסיקות בסגנון "שמעתי מהרב פלוני שכך וכך אסור", שהן כנגע שמתפשט בספרות הקיצורים, מצד אחד אין הלומד יכול לבטל דברי פוסק מפורסם, ומן הצד השני אי אפשר לדון וללמוד פסיקה שאינה מבוארת, והפסיקות האלו הרבה פעמים סותרות את עצמן או דברים מפורסמים אחרים, ומן הסתם חלק גדול מהן אינו מדויק מספיק.²⁵

מלאכת העריכה

ראשית מלאכת המו"ל היא הקיבוץ, אחריו בא הסידור, ואחריהם העריכה.

קיבוץ הענינים כולל באמת מגוון רחב של כתבים מסוגים שונים ומזמנים שונים, וזה יכול לעורר קושי במלאכת הסידור. כך למשל, קשה לכאורה להבין את החלוקה בין ה'תשובות' ובין ה'ענינים' באגדה. סימנים י-טו באו באות נפרדת, של דברי אגדה, ואין בהם כ"כ חדושים אלא הרעיונות המוכרים דמטו בי מדרשא בביאור נס פך השמן וטעמי קביעת החג (אמנם בסי' יב נזקק לביאור הכינוי "חג האורים" הנזכר ביוספוס), ונדפסו באמצע ה' תפלה. ומיד בסמוך, אחרי קצת הלכות בית הכנסת, באו שוב הסימנים כג-כו, שהם 'ענינים', שוב בביאור עניני חנוכה ונס פך השמן, ובשלישית הסימנים קכח-קל הם ענינים בביאור עניני חנוכה ונס פך השמן, בסגנון די דומה (החילוק הוא כנראה, שרצף הענינים הראשון שייך יותר לתפלת חנוכה, ולכן בהל' תפלה, והשני שייך לעניני חנוכה עצמם, קצת בהקשר ללימוד תורה, ואולי נסמך לאו"ח

שהיא, בה"א כלה נאה וחסודה", כ' ההערות: צ"ע שהרי שאלו כיצד מרקדין והשיבו מה ראוי לומר, וכנראה שחלק מהחידוש הוא שהעיקר האמירה ולא הריקוד. ע"כ. ובאמת בודאי לא בא אלא לעורר המעיין, שהרי לא היו מרקדין כאילמים אלא מרקדים על ידי שיר, וזו המח', מה ישירו בריקוד. ולא שיש לומר ולא לרקד.

25 ואביא דוגמא אחת לפסיקה בשם הגרי"ש, שסותרת משנה מפורשת, ובלי ספק לא יצאה מפיו: בס' 'מים חיים' לה' כלאים עמ' נה' בהערה, כ': "שמענו שכן דעת הגרי"ש אלישיב שליט"א דכל שניכר העציץ היא גופא חשיב הפסק והיכר מהעציץ שסמוך לו או מהצמח ששתול בקרקע סמוך אליו וכלאים במראית עין תליא ואין צריך להרחיק ביניהם". והרי משנה שלמה שנינו המעביר עציץ נקוב בכרם קידש (כלאים ז ח) ואין אפ"ל 'העציץ גופא חשיב הפסק והיכר מהצמח ששתול בקרקע סמוך אליו'.

סי' קנו', והשלישי בהל' חנוכה²⁶). ובאמת שלפעמים קצת קשה לעמוד על ההגיון שבחלוקה, כך באו בסוף 'ענינים' נפרדים משאר התשובות, וכולם באגדה, ובתוכם נקבע ענין יד' בדין פלגי' דיבורא באיסור א"א על בעלה, אשר מקומו טהור בחלק אה"ע, ומה ענינו בתוך ה'ענינים' האלו של אגדה. כך שלפעמים ישנה קצת הרגשה של 'מן הגורן ומן היקב'.

ציוני המקורות של "א"ה" לתשובות בחלקים אחרים ולספרי ה'הערות', מועילים מאוד, א"ה מוסיף הפניות לספרי אחרונים (למשל: מג), וגם מוסיף מדיליה (ראה למשל סד), וכן ביאורים בדעתו (קיב, קטז, קיח, ובביאור ל'ענינים' א' באגדה, ג"כ מוסיף מחי' דיליה), ויתכן שיותר ראוי היה להכניס כל ההגהות האלו בהערות שוליים²⁷.

(למלאכת הציונים הרבה יש להוסיף, ולמשל: בנדון תפילין על יד משותקת, סי' ג', היה ראוי לציין לתשובה בח"א סי' ה' ובח"ב סי' ב' שעוסקת בנושא זה, ושם לא נחית למה שחידש כאן²⁸. בדין מקומות שדרך לגלות, סי' ח', היה ראוי לציין לדבריו בח"ב סי' יב. בסי' קנב "עיקר כבוד אב הוא בדבר השייך לאב", היה מן הראוי לציין לח"א סי' יב, בדין "לא ימרה פיו". בסי' ל "מקשין העולם ומתריצים", מן הענין היה לציין שהוא קושיית החת"ס ותירוצו, מובא במהר"ם שיק סנה' נח:, וכ"כ בחי' הגר"ח סי' תלה²⁹).

בסי' לח פוסק הגרי"ש שלא לומר ברכת מעין שבע במקום שאין בו ס"ת בקביעות, ומוסיף "א"ה" שבירושלים נהגו לאמרו, ושכן פסק פ"א הגרי"ש לציבור בעת הפגנה (וצ"ע לדקדק מפסק כזה, האם הגרי"ש יזם אמירת מעין שבע בהפגנה, או שרק אמר שהנהגים לומר יאמרו). בסי' צז נשאל בערוב חצרות ביהודים בבית חולים נכרי, וכ'

26 הרצף השני כנראה גם קדום הרבה יותר, ראה הערה 1, ובסי' כד: "בתקופתנו כהיום אשר כפי הנראה נשארו מגדולי התורה רק קומץ קטן". בסי' כה, סוף עמ' נב, נכתב: "כבר הזכרנו (בטהרות לקמן סי' שח)", ולא התבררה משמעות ההפניה הזו (שמעתי שידפס בח"ו).

27 ראה גם בס"ס פ - "תשובה למי שחילל שבת", שהועתק ע"י המו"ל קטע שלם מס' מעלות התורה, (לבקשת אחד מבני הגרי"ש), להרחבת ענין התשובה (חבל שנד' בשגיאות כתיב, כמו "הקדנת" במקום הקדמת, או "בימן" במקום "סימן". גם בהוספת המו"ל לסי' צו עמ' קנד, נדפס "כתה" במקום "כתב", בעמ' רנב "שלעבים" במקום "שעלבים". בתשו' ריז "נודיב"ק" במקום נודיב"ק", ושם סי' במקום סי'). בהפניה בקצ' נכתב "ריט י" במקום "ריט ו".

28 ראה לעיל לגבי נושא זה, ולא התבאר אם אפשר שעכ"פ חלק מהדברים הם המשך אחד. כי מצאנו כזאת בקובץ תשובות, והתשו' שבח"ג קפד מתחילה מאמצע הענין במלה "אמנם", וכנראה היא המשך התשובה שבח"א קנב, ולא צויין דבר בח"ג. אינני יודע אם בכוונה או בטעות. (וכמוהו יש כמה וכמה דוגמאות של תשובות שנדפסו למקוטעין, ראה התשובה בח"א קלו, שהמשכה בח"ב נה', והסיכום בח"ד קכז).

29 בתשו' כא צויין: "עי' אוצר הפוסקים כא ב ב", וצ"ל כא א כ (אגב, האמור שם הוא משם "שפת המעיל", וכנר' העדיף הגרי"ש לצטט את אוצה"פ שדבריו נשמעים, מאשר ספר מאוחר ובלתי מוכר). - בכוורת שבסי' פח נפלה שגיאה, "שתי סוגי מחצות" במקום "שני סוגי מחצות".

שתלוי אם נמצאים בחדר אחד אינם אוסרים וכו',³⁰ אבל בתוך השאלה הוסיף המו"ל "רבינו זצ"ל היה מיקל בזה גם בבתי חולים באה"ק וכו'", בעוד בתשובה כאן מתעלם מהנימוק המובא בהערה זו והזכירו השואל. ויש להניח שהצגת דברים בלתי ברורים, לא היתה לרוחו של הגרי"ש.

בסי' כ, שהוא הערות על ספר, נעשה הציטוט מן הספר כ"שאלה", והערה כ"תשובה" (וכן בסי' קז, קצט), ואין צורך בזה. ואילו בסי' קלז באו משום מה שתי תשובות, מזמנים שונים ולאנשים שונים, שאין ביניהן שום קשר, כסימן אחד.

הכותרות שניתנו לתשובות, הינן רבות התועלת, ובד"כ בגדר שאלת חכם חצי תשובה, ומעוררת את המעיין במפתח הענינים³¹ להבין את נקודת החידוש והדיון (וגם כותרות המשנה שבתוך התשובות, כמדומה שמידי המו"ל יצאו). אך לעתים מתוך רצון לפרט, קשה להבין אם לא נעשה כאן נסיון מיותר לסיכום התשובה, הכותרת לסי' עד היא: "מזיקין שמחללין עליהן את השבת להורגן - והוא הדין לתפיסת מחבל רוצח וגנב מסוכן ובדינא דבא במחתרת וחילול שבת במקום סכנת אויבים ובדין מוסר", ריבוי הפרטים קצת מסרב, ויותר כדאי היה למקד את הדברים בכותרת ממצה. לעתים יש בבחינת המוסיף גורע, בסי' נח: "ביצה עיקר דרכה לאכול אותה מבושלת וביאור קו' הגמ' ריש ביצה", אבל ענין ביצה דרכה לאכלה מבושלת, אינו אלא משפט של רעק"א שבא דרך אגב ואינו חלק מנושא התשובה ולא נתחדש בו דבר. הכותרת של סי' פב' היא: "הקורע על מתו בשבת יצא יד"ח וחייב לעולם", וההקשר של הביטוי "חייב לעולם" אינו מובן, הכוונה היא כנראה שאפילו אם לא היה חיוב לקרוע, וממילא לא היה מוגדר כ"יצא ידי חובה", עדיין היה חייב. כמבואר בגוף התשובה, אלא שבצורה שלפנינו אין הביטוי מתחבר למשפט ואינו מועיל.

* * *

לפנינו תורה מפוארת ומיושרת בכלי ישר, בכל צורה שנאסוף או נציג אותה, תורת הגרי"ש משקפת את גדולתו העצומה בתורה, את יושרו המופלג, ואת היותו עמוד הדור כולו, איש ההלכה, הישר באדם. ואם ביום מן הימים יוכל מאן דהוא לתמצת את שיטתו ודרכו בחיי הרוח של האיש הישראלי, בלי ספק ייקרא שם החיבור הזה: "ספר הישר".

30 הדברים אינם מחוורים שם, בתוך החדר אין שייך ערוב חצרות, שענינו להוציא מהבית למקום משותף שאינו מקום דירה, ואם הכוונה להוציא למסדרון בית החולים מן החדר, הרי הוא משותף לכל הנכרים וא"א להתירו בלי שכירות. וזו כנראה היתה המציאות ב'לאזאריטו' שדן החיים שאל המובא בתשובה.

31 אם כי לפעמים, הכותרת שבמפתח הענינים אינה אותה הכותרת שבגוף הספר, ראה למשל סי' קב, שיותר מדויקת הכותרת שבגוף הספר "להקדיש קרבן פסח בשבת", תחת הכותרת שבמפתח "קרבן פסח דוחה שבת". וכן הכותרת הסמוכה שם בגוף הספר "תענית בה"ב שחל בפסח שני", מדויקת הרבה יותר מהכותרת לקטע זה במפתח הענינים: "ומגילת תענית".